

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЙ БАГАТОСТОРОННЬОГО РЕГІОНАЛІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ

Т. С. Стародуб

Актуалізація наукового інтересу до регіоналізму обумовлена необхідністю вироблення норм багатосторонньої співпраці, відсутністю міжнародно-правового визначення поняття «регіон», що так і не було сформульоване у рамках установчої конференції ООН [1, 14]. Ключовою причиною появи концепції міжнародного регіоналізму після Другої світової війни стала потреба у виробленні можливих схем взаємодії нової універсальної організації з існуючими регіональними структурами.

Упродовж 1960-х рр. концепт «регіоналізм» досліджувався переважно як явище міжнародних відносин. Доробки американських вчених того періоду було присвячено аналізу причин походження регіоналізму, що обумовлено передусім мотивацією політичних еліт, які беруть участь у процесі прийняття рішень. Аналізуючи особливості регіоналізму у міжнародному середовищі, дослідники звертають увагу на те, що регіональна структура, діяльність якої регламентується багатосторонньою угодою, може включати держави, які належать до одного географічного простору (ЄЕС); до кількох географічних регіонів (НАТО) та до «віртуального» географічного простору (Британська співдружність) [1, 15]. Таким чином, конституювання регіональних конструкцій та форм міжрегіональної співпраці відбувається у більшості випадків не за географічним критерієм, а залежить від політичного рішення або волі.

До кінця 1970-х рр. багатосторонній регіоналізм досліджувався в рамках концепцій, ключо-

вою метою яких було розкриття динаміки розвитку макрорегіонів. З 1980-х рр. вчені починають більше уваги приділяти аналізу субдержавних регіонів [2, 3]. Після розпаду біполярної системи міжнародних відносин і до сьогодні більшість наявних досліджень з цієї проблематики присвячено аналізу (1) транскордонної співпраці у ракурсі вивчення питання розвитку єврорегіонів, (2) взаємозв'язку двох протилежних явищ – глобалізму та регіоналізму, (3) динаміки розвитку міжнародних регіонів (політичних та економічних) у контексті формування нового світового порядку – мультирегіоналізму.

Значний внесок до розуміння феномену регіоналізму зробили зарубіжні вчені: Б. Бузан, О. Вевер, М. Кітінг, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг, Д. Мітрані, Ж. Моне, Дж. Най, Б. Хеттне, Дж. Скотт, Ф. Содербаум, Е. Хаас, Л. Шейнман, Ф. Шміттер. Проблемним питанням визначення та розвитку регіонального простору присвячено праці російських вчених О. Богатурова, І. Бусигіної, К. Гаджієва, Н. Косолапова, В. Міхеева, Р. Туровського, Г. Ярового та ін. Серед українських науковців, які досліджували багатосторонній регіоналізм, – І. Гладій, Є. Кіш, І. Новак та ін. Утім, творчих доробків, присвячених саме комплексному аналізу

Стародуб Тетяна Сергіївна – кандидат політичних наук, державний експерт Національного інституту проблем міжнародної безпеки

впливу процесів політичної взаємодії в рамках чітко означеного регіону на формування зовнішньої регіональної політики держави в галузі безпеки, практично немає, якщо не враховувати праці авторів, що є представниками інституціонального підходу, і які розглядають проблему, що досліджується, лише крізь призму взаємодії окремих регіональних інституцій, без урахування різних внутрішніх та зовнішніх чинників, які по суті справляють як конструктивний, так і деструктивний вплив на формування системи регіонального співробітництва загалом та на реалізацію зовнішньополітичної стратегії держави в регіоні зокрема.

Метою статті є проведення аналізу існуючих концепцій багатостороннього регіоналізму та визначення їх впливу на формування зовнішньої регіональної політики держави в галузі безпеки.

До проблеми визначення базових понять концепцій багатостороннього регіоналізму. Ключовими категоріями концепцій багатостороннього регіоналізму є «міжнародний (політичний) регіон» та «міжнародний (економічний) регіон». Під міжнародним (політичним) регіоном необхідно розуміти такий політичний простір, де взаємозалежність визначається потребою забезпечити безпеку на національному, субрегіональному, регіональному та міжрегіональному рівнях.

Міжнародний (економічний) регіон – це такий економічний простір, де необхідність взаємодії обумовлена потребою держав окресленого простору брати участь у процесах світової торгівлі. З цією метою країни створюють певні інституції, які задають рамки взаємодії та формують специфічний економічний простір на спільній для них території. Досліджуючи економічну взаємозалежність країн окремо взятого простору, А. Воскресенський пише, що під регіоналізмом варто розуміти процес формування економічних співтовариств близько розташованих держав шляхом укладання торговельних угод преференційного типу [3, 8].

Під багатостороннім регіоналізмом (мультирегіоналізмом) розуміють світовий порядок, який являє собою сукупність відносин між усіма регіональними організаціями, що набувають форми глобального управління. Введення в науковий обіг терміна «мультирегіоналізм»

пов'язано з ім'ям шведського вченого Б. Хеттне. Мультирегіоналізм, який формується під час регіональної інтеграції, є ознакою переходу від класичного вестфальського світового порядку, за якого ключову роль відіграють суверенні держави, до порядку, де провідну роль в управлінні світом починають відігравати регіони планети та їх організації – євразійські структури, ЄС, Африканський Союз, Ліга арабських держав, МЕРКОСУР та ін. Процеси регіональної інтеграції дедалі більше впливають на міжнародні відносини і навіть формують їх; вони пов'язані з питаннями миру та безпеки, з урегулюванням транскордонних питань тощо [4, 228]. Більше того, саме мультирегіоналізм справляє значний вплив на формування зовнішньополітичного курсу держави, зокрема в галузі міжнародної безпеки.

Дослідження регіоналізму крізь призму його взаємозв'язку з категорією «регіонність» (синтез модерністських та комунікативних теорій). Поняття «міжнародний регіон» та «багатосторонній регіоналізм» тісно пов'язані з категорією «регіонність» (regionness), яку було запроваджено представниками еволюційного підходу (Б. Хеттне, Ф. Содербаум) до дослідження процесу формування міжнародних регіонів. Під регіонністю слід розуміти ступінь регіональної здатності артикулювати інтереси того чи іншого регіону, що виникає (emerging region).

З погляду зазначених вчених, регіонність – це процес регіонального розвитку, який вміщує три стадії:

I стадія – пререгіональна, коли потенційний регіон утворює соціальну та географічну частину;

II – стадія регіоналізації, коли створюються формальні та неформальні канали для регіонального співробітництва;

III – стадія завершення процесу регіоналізації, коли регіон формує відмінну ідентичність, інституціоналізовану структуру, легітимність тощо, що перетворює регіон на діючу одиницю. Цю стадію, з позиції М. Гуннарсон, можна віднести до «спільноти безпеки» К. Дойча [5].

Є п'ять рівнів регіонності:

регіональний простір – географічна територія;

регіональний комплекс – «комплекс безпеки», баланс сил;

регіональна спільнота/регіональне співтовариство – поява формального/реального регіону;

регіональна спільнота/регіональне співтовариство – конвергенція цінностей (інституціоналізація);

регіональна інституціоналізована політія – федеративна держава [2, 8].

В. Хеттне та Ф. Содербаум зробили величезний внесок у розвиток міжнародної регіоналістики шляхом систематизації існуючих модерністських та комунікативних теорій щодо еволюції політичного регіону та аналізу регіональних макропроцесів – регіоналізації та регіоналізму. Більш того, вперше у політологічній думці було доведено необхідність інституціоналізації безпекової спільноти в рамках регіону, що обумовлено потребою у своєчасному реагуванні на виклики та загрози стабільності як окремої країни спільноти, так і регіону загалом.

Дослідження регіоналізму як явища, що протистоїть глобалізму. Теза «регіоналізм vs. глобалізм», яку застосував американський вчений Дж. Най при обговоренні проблем міжнародного регіоналізму наприкінці 1960-х рр., була сформульована під час вироблення прогнозів змін в умовах післявоєнного формату Європи. Ідея наднаціональності французького вченого та політичного діяча Ж. Моне, покладена в основу європейського проекту створення регіонального співтовариства, потребувала переосмислення ситуації, що склалася у світі на той час [1, 15]. Адже саме регіоналізм 1980-х рр. обумовив зростання ролі транснаціональних корпорацій та неурядових організацій у міжнародній взаємодії. На сучасному етапі відбуваються процеси транснаціональної регіоналізації глобалізованого економічного простору.

Ідея протиставлення регіоналізму і глобалізму також розвинута в працях російського вченого В. Міхеєва, який вважає, що глобалізація світової економіки протистоїть регіоналізму. Під регіоналізмом варто розуміти взаємозалежність країн та вихід інтересів господарських суб'єктів за національні кордони, проте в рамках чітко окресленого регіону [6, 66].

Досліджуючи особливості сучасної організації політичного світу, західні вчені Б. Бузан та О. Вевер зосереджують увагу на виокремленні чіткої межі між глобальним та регіональним рівнем як у теорії міжнародних відносин, так і в класичній теорії комплексу безпеки. Глобальний рівень – це структури макросистеми, які створюють стиль поведінки її одиниць. Регіональний рівень – це інтеграційні об'єднання або структури мікросистеми (*авт.*), які покликані з урахуванням специфіки простору і часу бути з'єднувальною ланкою між структурами глобального та локального рівнів [1, 16].

Взаємозв'язок процесів глобалізації та регіоналізації/локалізації, де- та ретериторіалізації розкрито в концепціях «нового регіоналізму» М. Кітінга та Б. Хеттне. За М. Кітінгом, новий регіоналізм – це регіональний світовий порядок, який не обмежується рамками національної держави та спонукає регіони до ведення конкурентної боротьби. Регіон у цій системі розглядається як об'єкт та суб'єкт впливу «просторів», а регіоналізм як (1) ідеологія регіональних еліт, (2) політична доктрина державних та наддержавних органів влади, (3) образ мислення (концепція «Європи регіонів») [2, 11].

На думку Б. Хеттне, новий регіоналізм – це регіональний світовий порядок, що розвивається як сучасна версія багатополарності; формується «знизу», має на увазі, що процес сучасної регіоналізації містить елементи миттєвості та автономії його акторів; прагне до реалізації ідеї «відкритого регіоналізму», сумісного з економічною взаємозалежністю; є більш багатоглибшим, ніж «старий регіоналізм», адже включає торговельно-фінансовий, екологічний, соціально-політичний та інший виміри; передбачається участь недержавних та субнаціональних акторів [7, 7 – 8].

Дослідження регіоналізму через аналіз особливостей динаміки інтеграційних процесів у працях функціоналістів та неофункціоналістів. З позиції функціоналістів, для вдалої інтеграції необхідно досягти збільшення ролі так званих функціональних організацій, що побудовані на неполітичній, технічній основі. Саме неполітизовані експерти більшою мірою, ніж публічні політики, можуть забезпечити створення та поширення функціональних зв'язків, які у підсумку зроблять конфлікти не вигідними [8]. Інтенсивні функціональні зв'язки створюють

передумови для утворення спільних інститутів (Д. Мітрані). Неофункціоналісти (Л. Ліндберг А. Монне, Е. Хаас, Л. Шейнеман, Ф. Шміттер), враховуючи важливість інтеграції, звертають у своїх працях увагу на те, що співробітництво, яке ґрунтується на інтеграції, не може бути представлено як суто технологічний проект. Успіх співпраці має ймовірніший характер, оскільки значною мірою залежить від уподобань політичних еліт та від спільного культурно-історичного фону [9, 259 – 260]. Ідеї неофункціоналістів було покладено в основу трансрегіональної інтеграції, сутність якої полягає в тому, що потреба держави в інтеграції в економічній, соціальній, культурній та інших сферах здатна, по-перше, привести до необхідності створення наднаціональних інститутів, по-друге, прискорити процеси політичної інтеграції. Ключовою категорією в дослідженнях трансрегіональної інтеграції є регіонобудівництво [10, 91].

Інтеграційні об'єднання, з позиції неофункціоналістів, можуть виникнути за таких умов:

– існує стійке переконання в тому, що адміністративні кордони не повною мірою відображають конфігурацію основних процесів, що визначають життя спільноти;

– з'єднуються культурні, етнічні та релігійні чинники ідентифікації, що визначають зародження людського, культурного та інтелектуального капіталів;

– є відповідні ресурси (інституціональні, організаційні, інформаційні, інтелектуальні, фінансово-економічні) [11, 270 – 271];

– існують спільні принципи політичної солідарності, що ґрунтуються на готовності до добровільної відмови від частини державного суверенітету.

За відсутності цих передумов регіонобудівництво має штучний характер, а в окремих випадках – навіть деструктивний, породжуючи високу конфліктність [12, 262].

У рамках дослідження специфіки динаміки інтеграційних процесів варто звернути увагу на окремих теоретичний напрям, що виник у Європі в 1970 – 1980-х рр. та має назву транскордонний регіоналізм. Цей напрям ґрунтується на ключових положеннях концепції розвит-

ку євро регіону. Транскордонний регіоналізм є різновидом багатостороннього регіоналізму та являє собою просторово інтегровану форму політичного співробітництва і вирішення проблем, яка перетинає кордони національних адміністративних практик та прагне сформуванню, всупереч цим кордонам, усвідомлення зв'язності, взаємозалежності та спільних інтересів. Транснаціональний регіоналізм є «субнаціональною парадипломатією» у широкому масштабі та в різних географічних контекстах. Це більше, ніж проста реакція на нову територіальну логіку економічної діяльності або ринки, що укрупнюються. Це і результат взаємозалежності та обмеженої здатності національних держав та міжнародних організацій розглядати глобальні питання. Таким чином, транснаціональний регіоналізм обумовлений і прагненням розвивати нові, більш гнучкі та ефективні форми колективних дій, підтримки мирного співіснування та економічного розвитку [13].

Досліджуючи феномен транскордонного регіоналізму в Європі, варто зауважити, що модель багаторівневої інституціоналізації, вдосконалена у західноєвропейських регіонах, була використана на кордонах ЄС з країнами Східної Європи для нівелювання регіональних відмінностей та створення довгострокової основи співробітництва як політики щодо підготовки інтеграції. Разом з міжрегіональними проектами, які фінансують європейські фонди за згоди Європейської Комісії, ця модель теоретично конституює каркас розвитку нової політики через національні кордони.

Підтримка Євросоюзом прикордонного співробітництва обумовлена багатьма стратегічними цілями, зокрема: можливістю відкриття нових ринків, забезпеченням інтересів європейської безпеки, підтримкою політичної стабільності та економічної згуртованості, можливістю уникнути негативних наслідків конкуренції між регіонами, розвитком національних/регіональних економік у країнах, які лише перебувають на етапі інтеграції до ЄС. З метою досягнення цих цілей створюються міждержавні органи, до повноважень яких належить координація процесу реалізації прикордонної співпраці. Йдеться про створення євро регіонів та транскордонних асоціацій місцевих самоуправлень [13].

Нині розвиток субнаціональної дипломатії триває, при цьому до вирішення проблем

транскордонного характеру вона застосовує комплексний підхід, що дає змогу не лише охопити більші простори, а й впливати на трансформацію ролі держави-нації в політичній організації світу.

Дослідження регіоналізму через аналіз взаємодії недержавних акторів у працях транснаціоналістів. У рамках концепції транснаціоналізму міжрегіональні відносини розглядаються не лише як поле взаємодії держав, а й недержавних інституцій. З погляду раціональності рішень, що приймаються, держави часто програють недержавним акторам. Положення класиків транснаціоналізму Р. Кеохейна та Дж. Найя про те, що все більший спектр взаємодії між спільнотами не піддається державному регулюванню, на пряму стосується трансрегіональних обмінів. Недержавні актори природним способом прагнуть до експансії своєї діяльності. Торгівля, «народна дипломатія», транспортні мережі, туризм – все це становить шлях співпраці «над кордони» [14]. При дослідженні процесів трансрегіональної співпраці вчені-транснаціоналісти оперують такими термінами та поняттями, як: «взаємне перетинання», «взаємопроникнення», «комплексна взаємозалежність». Саме ці категорії використовував Дж. Розенау при поясненні розмиття межі між внутрішньою та зовнішньою політиками.

Регіоналізм як вид соціальної рефлексії, який відштовхується від переважаючих на даний момент уявлень про ідентичність і почуття територіальної спільності, у творчих доробках конструктивістів. Прихильники конструктивістського підходу стверджують, що процеси регіонабудівництва неможливі без міцної інтелектуальної складової. Агентами цього процесу конструктивісти вважають «інтелектуалів дії», тобто експертів, які прагнуть конвертувати свої наукові знання у політичний вплив. Наукова еліта в рамках цього на пряму розглядається як противага офіційній владі, здатна до глибокого розуміння суті процесів територіальної динаміки. Саме тому кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався великою кількістю міжнародних дослідницьких проектів, конференцій та публікацій з різних питань регіоналізму та просторового розвитку. Інтелектуальними «локомотивами» багатьох ініціатив у цій сфері становлять так звані транснаціональні «епістемологічні спільноти», до складу яких входять

вчені, експерти, спеціалісти у сфері регіоналізму та регіональної безпеки, радники та професійні консультанти [15, 3].

Національні або субнаціональні політико-академічні комплекси мають потенціал до трансформації у транснаціональну «еліту знань» [16, 197]. Саме зазначені комплекси поступово входять у міжнародні «мережі» та інформаційні «потоки» [17, 815]. Цей процес інтернаціоналізації знання може бути однією з ілюстрацій тісної взаємодії між регіональним та глобальним рівнями організації професійних спільнот.

Під регіоналізмом у рамках конструктивістського підходу необхідно розуміти вид соціальної рефлексії, який відштовхується від переважаючих на даний момент (і здатних змінюватися під час взаємного пристосування) уявлень про ідентичність і почуття територіальної спільності [18, 224].

Регіоналізм як «конструйоване» явище не може бути відірване від теоретичного дискурсу [18, 224]. Тому він тісно пов'язаний із формуванням міфів, символів та ідеологій. У цьому зв'язку ключовою категорією є регіональна ідентичність, процеси формування якої на національному/міжнародному рівні впливають на формування зовнішньої політики держави в галузі безпеки, а на локальному – на формування ідеології регіональних еліт, що набуває особливої актуальності у період передвиборних кампаній. Регіоналізм на локальному рівні розглядається крізь призму націоналізму. Серед конструктивістів є думка, що регіоналізм проходить ті самі стадії розвитку, що й націоналізм, і на нього впливають ті самі чинники. Регіоналізм, таким чином, розглядається як ідеологія регіональної «самості», що просувається громадськістю [2, 6].

До конструктивістської парадигми варто віднести **когнітивні теорії** регіоналізму, які розкривають сутність поняття «регіоналізму, що виникає» (emerging regionalism). Регіоналізм трактується як «уявне» явище, невіддільне від соціально-політичного контексту [18, 224]. Наприклад, руйнація старого біполярного світу спровокувала появу таких нових форм регіоналізму, як Чорноморське економічне співробітництво (нині Організація Чорноморського економічного співробітництва – *авт.*), Баренц-Євроарктичний проект та ін.) [19, 90]. До

рушійних сил регіоналізації належать не лише держави, а й неурядові організації (економічні «групи інтересів», громадські організації, політичні партії тощо).

Проблема регіоналізму в дослідженнях регіональних підсистем міжнародних відносин. Прибічники цього підходу розглядають регіоналізм крізь призму співробітництва та партнерства зі своїми сусідами, через єднання з ними кожна окремо взята країна може максимально забезпечити свої національні інтереси. В результаті формується регіональна самосвідомість та почуття єдності. Разом з тим, з позиції Н. Ковальського, регіоналізм може породити розподільчі лінії між регіональними угрупованнями держав, а також призвести до «атомізації» – «неконтрольованого розпаду» регіональних утворень. Наслідком може бути протистояння, в тому числі воєнного характеру, яке може стати причиною регіональних та локальних війн [20, 100].

По суті, регіоналізм як політологічний феномен у міжнародних відносинах відображає процес перерозподілу влади. З одного боку, наднаціональні органи розширяють свої повноваження, з другого, регіони, а не національні держави заявляють про більшу ефективність вирішення низки проблем, які раніше належали до компетенції національних держав.

Цей науковий напрям представлено в творчих доробках трьох наукових шкіл міжнародних відносин: реалістів та інституціоналістів. Ряд учених виокремлює ще одну течію, представники якої розглядають регіоналізм як новий світовий порядок, що передбачає можливість створення мультиблокової міжнародної системи (Р. Мастер) [21].

Реалісти вважають міжнародну систему як глобального, так і регіонального рівнів анархічною за суттю, оскільки егоїстичні інтереси країн відіграють у ній визначальну роль. Різні форми регіоналізму можуть бути наслідком: (1) спроби збалансувати вплив держави-конкурента («версія балансу сил»); (2) створення системи колективних відносин з метою захисту загальних економічних інтересів («версія стабільності»); (3) необхідності зміцнити чийсь геополітичні чи геоекономічні позиції («імперська версія»). Такий підхід не враховує особливостей «нового регіоналізму». Зокрема, з позиції вітчизняної

дослідниці І. Гладій, реалісти не беруть до уваги процес, який є визначальним у сучасних умовах, а саме – вплив інтересів суб'єктів глобальної економіки на формування регіональних систем у контексті нового регіонального порядку. Навіть розвинуті країни, що формують ядро світової економіки, змушені враховувати реалії глобальної економіки і пов'язані з нею зміни в геополітичній ситуації. Відомі випадки об'єднання країн для реалізації домовленостей, прийнятих на глобальному рівні (наприклад, СОТ, Регіональні комісії ООН та ін.). Тому, на думку І. Гладій, доцільно виокремити ще одну форму регіоналізму – «глобальну версію», метою якої є реалізація глобальних процесів на регіональному рівні [22, 81].

У своїх дослідженнях реалісти зосереджують увагу на пріоритеті інтересів суверенних держав як основного суб'єкта міжнародних відносин. Але поява нових недержавних суб'єктів на міжнародній арені стає дедалі закономірнішою особливістю сучасних світових процесів. Тому реалісти (Г. Моргентгау, Р. Арон), захищаючи базове для них поняття національних інтересів, шукають доказів того, що нові актори є лише більш витонченим і прихованим інструментом у руках суверенних держав, з чим важко погодитись [22, 82].

Інституціоналісти вважають, що анархію, про яку говорять реалісти, можна відкоригувати за допомогою сильних та ефективних інститутів – каркасу різного роду регіональних блоків та альянсів. Такий підхід пропонує цікавий аспект для аналізу регіоналізації як одного зі способів зниження ентропійності світового ринку і доведення рівня хаотичності світового господарства до економічно прийнятної. Багато дослідників цієї школи пояснюють формування транснаціональних регіонів процесами, що відбуваються всередині держав і між органами влади різних рівнів (центральними, регіональними, муніципальними). Але це, швидше, притаманно великим країнам з федеративним устроєм, де регіони визначаються особливою активністю і схильністю до сепаратистських тенденцій [22, 82].

Зовнішня регіональна політика держави в галузі безпеки у контексті формування нового світового порядку (мультирегіоналізму). Якщо розглядати багатосторонній регіоналізм як новий світовий порядок, який віддзеркалює

поточну динаміку міжнародного політичного процесу, у розрізі регіонального виміру зовнішньополітичної діяльності, то доцільно встановити взаємозв'язок між поняттями «мультирегіоналізм» та «зовнішня регіональна політика/діяльність держави». Загалом зовнішня регіональна діяльність держави – це вид соціальної діяльності, що обслуговує зовнішньополітичні інтереси держави у сфері міжнародних відносин у межах одного міжнародного регіону (політичного/економічного) або міжрегіонального простору, що охоплює кілька регіонів, та спрямований на створення сприятливих зовнішніх умов внутрішнього функціонування держави (забезпечення сталого політичного, економічного, соціального та культурного розвитку держави), а також на забезпечення національних інтересів держави у сфері міжнародних відносин у контексті її участі в інтеграційних проєктах регіону з метою підтримки миру та стабільності у чітко означеному географічному просторі. Для України таким простором є Балто-Чорноморсько-Каспійський регіон. Ключові засади зовнішньої регіональної політики України було окреслено на початку 2005 р., проте наразі лише у вигляді робочого документа МЗС України. Нині основні напрями зовнішньої регіональної політики України та механізм їх реалізації законодавчо не закріплено.

Під регіональним/субрегіональним виміром міжнародних відносин мають на увазі сукупність політичних, економічних, соціальних, правових, дипломатичних зв'язків та взаємовідносин між народами, державами, коаліціями держав та регіональними організаціями, з одного боку, та процеси регіональної взаємодії та інтеграції держав у рамках регіональних/субрегіональних форумів та організацій – з другого. Використовуючи функціональний підхід, можна говорити про регіональний/субрегіональний вимір міжнародних відносин як сукупність інтеграційних зв'язків, що формують регіональну або субрегіональну спільноту. Специфіка взаємодії в рамках конкретного регіонального простору обумовлена особливостями зовнішньополітичних стратегій країн регіону. Таким чином, міжнародні відносини в межах регіону можуть бути представлені як інтегральна похідна регіональної зовнішньополітичної діяльності двох (відносини яких мають військово-стратегічний характер з чітким уявленням про безпеку регіону, наприклад, російсько-турецька взаємодія протягом 2007 – 2008 рр.) або кількох

держав, які належать до цього простору (наприклад, українсько-грузинсько-азербайджанська взаємодія в рамках ОДЕР – ГУАМ). Відносини між державами регіону мають як ситуативний характер, так і системний, спрямований на налагодження співпраці в чітко означених сферах та супроводжується обміном інформацією з метою формування уявлення про майбутній розвиток регіону та визначення шляхів подолання реальних та потенційних загроз реалізації регіональних проєктів у політичній, економічній/енергетичній та гуманітарній сферах, а також поліпшення екологічної ситуації у просторі.

Політичні процеси, які є невід'ємною складовою нового регіонального порядку, обмежені територіальними та функціональними рамками, що дає можливість досліджувати чітко означену частину політичного життя спільноти. Проте це не виключає взаємодії однієї регіональної спільноти з іншою, коли співробітництво не обмежується рамками одного регіону і набуває міжрегіонального характеру. Особливої актуальності проблема міжрегіональної взаємодії набуває під час імплементації спільних проєктів у сферах політики та безпеки, економіки та енергетики.

За допомогою когнітивно-інституціонального підходу можна дослідити вплив процесів політичної взаємодії в рамках означеного регіону на формування зовнішньої регіональної політики держави в галузі безпеки. Методичні принципи когнітивно-інституціонального підходу дають можливість інтегрувати аналіз акторів (тут – держав) та регіональної системи міжнародних відносин, адже формальні правила та культура, які структурують гравців, мають ту саму природу, що й інститути, які лежать в основі системи міжнародних відносин як на регіональному/субрегіональному, так і на глобальному рівнях. В результаті ми маємо змогу дослідити характер регіональних/глобальних взаємодій інститутів різного рівня, що відкриває можливість для теоретичного обґрунтування змін у структурі міжнародних відносин регіону і світу загалом під впливом структурної трансформації окремих акторів, які мають значний вплив на ситуацію в регіоні та поза його межами, і від дій яких залежить подальший розвиток інституціонального забезпечення процесів співпраці не лише у сфері політичної та безпекової взаємодії, а й в інших галузях, зокрема, економіки, енергетики та з питань

сталого розвитку. З другого боку, зовнішньополітична стратегія країн регіону може коригуватися з метою підвищення ефективності реагування на можливі зміни в існуючій системі взаємодії, що відбулися внаслідок деструктивних дій одного з гравців регіону, та створюють небезпеку практично для усіх країн регіонального простору. Наприклад, серед подій, які мали безпосередній вплив на характер безпечного середовища у Чорноморсько-Каспійському регіоні, зумовили зміни його ключових ознак та створили підґрунтя для формулювання нових підходів до забезпечення стабільності у зазначеному просторі, варто виокремити такі: російсько-грузинська війна (серпень 2008 р.) та російсько-українська «газова війна» (січень 2009 р.).

Використовуючи теорію раціонального вибору в рамках структурного підходу при аналізі змін структурних характеристик системи/підсистеми міжнародних відносин можна прийти до такого висновку: перебування акторів у чіткому означеному регіональному середовищі позначається на їх зовнішньополітичних діях. Таким чином, гравці раціональним чином осмислюють характеристики середовища, що трансформуються, та реагують на них [23, 79]. Однак, якщо застосувати рефлексивну теорію в межах того самого підходу до аналізу поведінки міжнародних акторів, то варто підкреслити, що орієнтації і погляди акторів не є постійними та змінюються під впливом інститутів, одночасно змінюючи й самі інститути.

Аналізуючи процес інституціонального забезпечення процесів розвитку системи/підсистеми міжнародних відносин у рамках неінституціонального підходу, варто зазначити, що інститути створюються, виходячи з потреб/інтересів гравців, а не обумовлені змінами безпечного середовища. Тому інститути міжнародних взаємодій трансформують розуміння інтересів кожним з міжнародних гравців [23, 79]. Така схема аналізу надає можливість теоретично інтегрувати уявлення про структуру та актора, процес та структуру. У цьому полягає перевага когнітивно-неоінституціонального підходу над структурним.

При аналізі системи/підсистеми міжнародних відносин також важливо звертати увагу на роль ірраціональних чинників щодо впливу на зовнішньополітичну поведінку акторів. У цьому

зв'язку велике значення відграють міфи, без розуміння яких неможливо зрозуміти поведінку акторів. Актуальною залишається проблема обрання спільнотою власної символічної ідентичності, яка не є константою і постійно піддається коригуванню. Для дослідження цієї ідентичності можна вибудовувати як математичні конструкції в рамках класичного апарату теорії раціонального вибору, так і традиційні методи культурної антропології та культурології [23, 80].

Серед когнітивних чинників, які сприяють налагодженню співпраці між країнами окремого регіону, можна виокремити такі: спільну культуру, спільні історично-цивілізаційні характеристики і, нарешті, спільну регіональну ідентичність. Наявність цих факторів сприяє відмові від осмислення відносин між відповідними державами як боротьби, веде до посилення інтеграції у різних сферах та до уникнення політики подвійних стандартів. Інша справа – маніпулювання цими чинниками, що є предметом традиційних політичних технологій. Проте і вони можуть бути спрямовані на переформулювання інституціональних та когнітивних рамок міжнародних взаємодій з метою мінімізації конфронтації та максимізації співпраці [23, 80].

Висновки. Мультирегіоналізм як новий світовий порядок здійснює значний вплив на формування зовнішньополітичного курсу кожної держави, зокрема в галузі міжнародної безпеки. Міжнародні відносини в рамках регіону можуть бути представлені як інтегральна похідна регіональної зовнішньополітичної діяльності двох або кількох держав, які належать до цього простору. Відносини між державами регіону мають як ситуативний характер, так і системний, спрямований на налагодження співпраці в чітко означених сферах, кінцева мета такої взаємодії є формування уявлення про майбутній розвиток регіону та визначення шляхів подолання реальних та потенційних загроз реалізації регіональних проектів у політичній, безпековій, економічній/енергетичній, природоохоронній сферах у зазначеному просторі.

Є 6 ключових підходів до дослідження багатостороннього регіоналізму:

– вивчення регіоналізму крізь призму його взаємозв'язку з категорією «регіонність» (синтез модерністських та комунікативних теорій);

– розгляд регіоналізму як явища, що протистоїть глобалізму;

– дослідження регіоналізму через аналіз особливостей динаміки інтеграційних процесів у працях функціоналістів та неофункціоналістів;

– вивчення регіоналізму через аналіз взаємодії недержавних акторів у працях транснаціоналістів;

– інтерпретація регіоналізму як виду соціальної рефлексії, який відштовхується від переважаючих на даний момент уявлень про ідентичність і почуття територіальної спільності, у творчих доробках конструктивістів;

– вивчення проблеми регіоналізму в дослідженнях регіональних підсистем міжнародних відносин (підходи реалістів та інституціоналістів).

Ці теоретичні підходи необхідно враховувати при аналізі впливу процесів політичної взаємодії в рамках чіткого означеного міжнародного регіону на формування зовнішньої регіональної політики держави в галузі безпеки. При формулюванні концептуальних засад зовнішньої регіональної політики держави доцільно оперувати ключовими категоріями багатостороннього регіоналізму, а при розробці практичних заходів реалізації зовнішньополітичної стратегії держави у конкретному регіоні варто спиратися на існуючі методологічні розробки, наприклад, при формулюванні власних ініціатив щодо підвищення ефективності інституціонального забезпечення системи регіонального співробітництва в галузі безпеки доцільно використовувати теоретичні нарботки прибічників когнітивно-інституціонального підходу, які присвячені не лише дослідженню характеру регіональних взаємодій інститутів різного рівня, а й моделюванню різних сценаріїв розвитку системи регіонального співробітництва залежно від змін безпекового середовища на середньо- та довгострокову перспективу.

Для України важливо долучитися до зусиль країн Чорноморсько-Каспійського регіону, спрямованих на реалізацію заходів щодо підвищення ефективності діяльності існуючих структур і механізмів забезпечення регіональної безпеки та створення ефективного механізму взаємодії різних регіональних інституційних об'єднань у розширеному Чорноморському просторі.

З цією метою необхідно поглибити діалог між країнами та інституціями регіону в сфері застосування механізмів раннього попередження, аналізу та нейтралізації загроз, створити передумови для формування регіональної спільноти Чорноморського регіону як невід'ємної складової безпекового європейського простору.

Джерела

1. *Каримова А. Б.* Региональное пространство в политической организации мира. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. – М.: Центр арабских исследований Института востоковедения РАН, 2006. – 38 с. – <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/politich/KarimovaAB.doc>

2. *Яровой Г. О.* Исследования регионализма в Европе и России // Доклад. – Летняя школа «Исследования Европейского Союза: методологические возможности и ограничения». Стрельна, 21 июня 2008 г. – [www.zdes.spb.ru/text/Yarovoy-Regionalism Studies in Europe and Russia.ppt](http://www.zdes.spb.ru/text/Yarovoy-Regionalism%20Studies%20in%20Europe%20and%20Russia.ppt)

3. *Воскресенский А. Д.* Региональные подсистемы международных отношений и регионы мира (к постановке проблемы) / Восток – Запад – Россия. Сборник статей. – М.: Прогресс-Традиция, 2002.

4. *Канто А. С.* Проблемы многостороннего регионализма // Безопасность Евразии. – 2006. – № 3 (25). – С. 228 – 230.

5. *Gunnarsson M.* Regionalism and security – two concepts in the wind of change. – www.umu.se/cerum/publikationer/pdfs/NSB_1_00_6_1.pdf

6. *Михеев В. В.* Глобализация, регионализация и региональная интеграция / В. В. Михеев // Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 61 – 78.

7. *Hettne B.* Globalization and the New Regionalism // Globalism and the New Regionalism: Vol. 1 / H. Bjorn, A. Inotai, O. Sunkel (eds.). – London: MacMillan Press Ltd., 1999. – 308 p.

8. *Сафронова О.* Функционализм и неофункционализм: экономические, социальные и политические процессы региональной интеграции. В книге: «Регион в составе федерации. Политика, экономика, право». Под редакцией А.С.Макарычева. Нижний Новгород, 1999, с. 103 // Цит. по: Макарычев А. Регионостроительство: концептуальные контексты (на примере Приволжского федерального округа) // Казанский

федералист. – 2002. – № 4. – <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat2/>

9. *Цыганков П.* Международные отношения. – М.: Новая школа, 1996. – 320 с.

10. *Mottola Kari.* Security in northern Europe – combining and reinforcing national, regional and wider European policies. In: Visions of European Security. Focal Point Sweden and Northern Europe. Stockholm: Olof Palme International Center, 1996 // Цит. по: Макарычев А. Регионостроительство: концептуальные контексты (на примере Приволжского федерального округа) // Казанский федералист. – 2002. – № 4. – <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat2/>

11. *Lahteenmaki Kaisa.* Cooperation of the European Border Regions. In: Changing European Security Landscape. Edited by Clive Archer and Olli-Pekka Jalonen. Tampere Peace Research Institute, Research Report № 63, 1995. – P. 270 – 271.

12. *Ghebali Victor-Yves.* Ethnicity in International Conflicts: Revisiting an Elusive Issue. In Towards the 21st Century: Trends in Post-Cold War International Security Policy. Edited by Kurt Spillmann and Andreas Wenger. Peter Lang Publishers. Studies in Contemporary History and Security Policy, N 4, 1999. // Цит. по: Макарычев А. Регионостроительство: концептуальные контексты (на примере Приволжского федерального округа) // Казанский федералист. – 2002. – № 4. – <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat2/>

13. *Скот Дж.* Стимулирование кооперации: могут ли еврорегионы стать мостами коммуникации. – www.indepsocres.spb.ru/scott_r.htm

14. *Keohane R.O., Nye J.S. (Jr.).* Transnational Relations and World Politics. Cambridge: Harvard University Press, 1972. // Цит. по: Макарычев А. Регионостроительство: концептуальные контексты (на примере Приволжского федерального округа) // Казанский федералист. – 2002. – № 4. – <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat2/>

15. *Haas Peter* Introduction: epistemic communities and international policy coordination. In: «Knowledge, Power, and International Policy Coordination». Edited by Peter M. Haas. University of South Carolina Press, 1992. // Цит. по: Макарычев А. Безопасность как феномен публичной политики: общие закономерности и проекции на Балтийский регион. – http://megaregion.narod.ru/articles_text_2.htm

16. *Dezalay Yves* Regionalism, Globalization, and ‘Professional Society’. Between State, Law, and

the Market for Professional Services. In: «Regionalism and Global Economic Integration». Ed. By William D. Coleman and Geoffrey R.D. Underhill. London and New York: Routledge, 1998. P.197–219. // Цит. по: Макарычев А. Безопасность как феномен публичной политики: общие закономерности и проекции на Балтийский регион. – http://megaregion.narod.ru/articles_text_2.htm

17. *Libicki Martin* Global Networks and Security: How Dark Is the Dark Side? In: «The Global Century. Globalization and National Security». Edited by Richard L. Kugler & Ellen L. Frost. Volume 2. Washington, D.C.: Institute for National Security Studies, National Defense University, 2001. P.815–816. // Цит. по: Макарычев А. Безопасность как феномен публичной политики: общие закономерности и проекции на Балтийский регион. – http://megaregion.narod.ru/articles_text_2.htm

18. *VanDeveer S., Dabelko G.* Redefining Security Around the Baltics: Environmental Issues in Regional Context // Global . – 1999. – 5. // Цит. по: Макарычев А. Западные рубежи России: проблемы безопасности и транснационального регионализма. – М.: Московский центр Карнеги, 1999. – 20 с.

19. *Hveem H.* Political Regionalism // Globalism and the New Regionalism: Vol. 1. – P. 90–104. // Цит. по: Макарычев А. Западные рубежи России: проблемы безопасности и транснационального регионализма. – М.: Московский центр Карнеги, 1999. – 20 с.

20. *Ковальский Н.* О соотношении глобализации и регионализма // Глобализация и регионализм. Черноморский регион. Балканы. Авторский коллектив. – М.: «Интердиалект+», 2001 // Цит. по: Шохзода С. Некоторые теоретические подходы к определению региона и региональных макропроцессов взаимодействия (регионализация, регионализм). – www.centralasia.narod.ru/articles/12.pdf

21. *Доморенок Е.* Концепции «старого» регионализма в контексте современной Европы. – www.beljournal.by.ru/2002/4/9.shtml

22. *Гладій І.* Транснаціональна регіоналізація глобалізованого економічного простору: системно-синергетичний підхід // Журнал європейської економіки. – 2004. – Том 3 (№ 1). – С. 79 – 95.

23. *Казанцев А. А.* О когнитивно-неоинституциональном подходе к изучению международных отношений // Политические исследования. – 2003. – № 1. – С. 74 – 81.